

ספק ספיקא בכתמים

ר' פתחיה דיאמנט

א. פתיחה

במשנה במסכת נידה¹ מסופר:

מעשה באשה אחת שבאת לפני ר' עקיבא. אמרה לו: ראיתי כתם. אמר לה: שמא מכה היתה בידך? אמרה לו: הן, וחיתה. אמר לה: שמא יכולה להיגלע ולהוציא דם? אמרה לו: הן. וטיהרה. ראה תלמידו מסתכלין זה בזה, אמר להם: מה הדבר קשה בעיניכם?! שלא אמרו חכמים הדבר להחמיר, אלא להקל, שנאמר: "ואשה כי תהיה זבה, דם יהיה זובה בבשרה" – דם ולא כתם.

מדברי ר' עקיבא למדנו, שכתמים אינם מטמאים את האשה מדברי תורה, אלא רק מדרבנן בלבד. וכן ביאר רש"י²:

האי דגזור רבנן בכתמים להחמיר על דברי תורה, שלא להקל בנידה גמורה. ומיהו, כתמים עצמם דרבנן ואזלינן בהו לקולא ותלינן בכל מידי.

מקור נוסף לכך שכתמים נאסרו מדרבנן בלבד, מופיע בדברי שמואל³:

אמר שמואל: בדקה קרקע עולם וישבה עליה ומצאה דם עליה – טהורה, שנאמר: "בבשרה" – עד שתרגיש בבשרה.

כלומר, שמואל לומד מהפסוק שראיית דם שהגיעה בלי הרגשה – אינה מטמאת מדאורייתא. וזוהי בעצם ראיית כתם.

וכן נפסק בשולחן ערוך⁴, שכתמים מטמאים מדרבנן בלבד.

¹ נח:

² נט. ד"ה 'להקל'.

³ נדה נז:

ב. דברי הכסף משנה

גם הרמב"ם⁵ כתב שכתמים מטמאים רק מדרבנן:

אין האשה מתטמאה מן התורה בנדה או בזיבה עד שתרגיש ותראה דם ויצא בבשרה כמו שביארנו, ותהיה טמאה מעת שתראה ולהבא בלבד. ואם לא הרגישה ובדקה ומצאה הדם לפנים בפרוזדור הרי זו בחזקת שבא בהרגשה כמו שביארנו.

ומדברי סופרים שכל הרואה כתם דם על בשרה או על בגדיה, אף על פי שלא הרגישה, אף על פי שבדקה עצמה ולא מצאה דם – הרי זו טמאה, וכאילו מצאה דם לפנים בבשרה, **וטומאה זו בספק שמא כתם זה מדם החדר בא.**

על דבריו שטומאת כתמים היא מספק, הקשה הכסף משנה:

קשה לי, הא הוי ספק ספיקא הוא, והוא ליה למישרי – ספק מגופה בא ספק שלא מגופה, ואם תימצי לומר מגופה ספק מן החדר וטמא ספק מן העליה וטהור.

כלומר: מקשה הכסף משנה מדוע בכלל טמאים הכתמים, והרי יש לטהרם מדין ספק ספיקא, כיון שיש כאן שתי ספקות הבנויים זה על גבי זה: ספק אם בכלל הגיע הדם מגופה, וגם אם הגיע מגופה – יתכן שהגיע מן העליה והוא דם טהור, ולא הגיע מן החדר. הכסף משנה מסתמך על דברי המשנה⁶, האומרת שיש באשה כמה סוגי דמים: דם שהגיע ממקום בגופה המכונה עליה – טהור הוא, ורק דם שהגיע מהמקום הנקרא חדר – טמא.

ומתרץ שני תירוצים:

יש לומר דאף על פי כן החמירו בו חכמים, משום דאיסור חמור. ועוד יש לומר, שמאחר שאין לה דבר לתלות בו החמירו חכמים לומר דהוי כאילו הוא מגופה ודאי ואין כאן אלא ספק אחד, ואפשר שלזה נתכוון רבינו.

תירוצו הראשון של הכסף משנה הוא פשוט וברור – יש כאן איסור חמור ולכן החליטו חכמים להחמיר בו יותר מהמקובל, ולאסור גם בספק ספיקא.

⁴ יורה דעה סימן קצ, סעיף א.

⁵ הלכות איסורי ביאה, פרק ט הלכות א-ב.

⁶ נדה יז:

בתירוצו השני דן הכסף משנה בגדרי ספק ספקא, ואומר שכלל לא נכון לומר שיש כאן ספק ספקא, כיון שבמקרה בו אין לאשה לתלות את הגעת הדם במקום אחר, כגון בבהמה שהתעסקה בה וכדומה, הספק הראשון אינו קיים. אי אפשר לומר שיש ספק אם הגיע הדם מגופה או לא כאשר אין במה לתלותו, אלא ודאי הגיע הדם מגופה. ולכן יש כאן רק ספק אחד, וברור מדוע אסרו אותו חכמים.

הנודע ביהודה⁷ הביא את דברי הכסף משנה, והקשה עליהם. בציטוט דבריו של הכסף משנה, כתב:

הכסף משנה תמה למה כתמים טמאים, הא הוי ספק ספיקא: ספק מעלמא, ואם תימצי לומר ממנה שמא מן הצדדים.

מדברי הנודע ביהודה ששינה במעט את לשונו של הכסף משנה, למדנו שמה שכתב הכסף משנה ספק מן העליה, כלומר מן הנרתיק (או מקום אחר שאינו המקור), וגם ספק מן הצדדים – זה היינו הך, החדר הוא הצדדים, ואין כאן ספק אחר שמא בא ממקום אחר בגופה, כלומר מצדי רגליה וכדומה.

ג. ביאור תשובתו השניה של הכסף משנה

לכאורה יש לתמוה על דברי הכסף משנה בתשובתו השניה, מדוע לא נאמר שיש כאן ספק ספיקא למרות שאין במה לתלות את הכתם. שהרי לכאורה הספק ספיקא קיים בפני עצמו ומתיר בפני עצמו, ואינו מתבסס דוקא על תליית הכתם.

יתכן שניתן להסביר זאת על פי דברי הש"ך בכללי הספק ספיקא שלו. תשובתו זו של הכסף משנה מזכירה סעיף אחד מכללי הספק ספיקא של הש"ך⁸:

לג. לא הוי ספק ספיקא אלא היכא דהאיסור והיתר שוים, אבל היכא דאיכא למתלי באיסור טפי מבהיתר לא. וכן נתבאר בסימן נ' דהיכא דהאיסור שכיח טפי מן ההיתר, לא הוי ספק עיין שם.

הש"ך בסימן נג מביא את הב"ח⁹ כמקור לדבריו. ואלו דברי הב"ח:

כל מה שאמרנו להיתר מטעם ספק ספיקא, אין זה אלא היכא דליכא מידי למיתלא ביה לא להיתר ולא לאיסור. אבל היכא דאיכא למיתלי ביה לאיסור ולא להיתר, אסרינן לה. וכהאי גוונא כתב הר"ן ריש חולין על שם הר"ר יונה בשמוטת גף בעוף או נשברה רגלו ושאר טרפיות

⁷ מהדורא קמא, יורה דעה סימן נב.

⁸ יורה דעה סימן קי.

⁹ יורה דעה סימן נג.

היכא שאין ידוע אם קודם שחיטה וכו', דכל היכא דאתיליד ריעותא אזלינן לחומרא ולא תלינן לקולא, אלא אם כן שיש דבר לפנינו לתלות בו להיתר ואין דבר לתלות בו לאיסור. אבל היכא דאיכא מידי למתלי ביה להיתר ולאיסור, או דליכא מידי למתלי ביה לא לאיסור ולא להיתר – תלינן לחומרא.

בהבנת פשט הדברים, נראה שכוונתם של הב"ח ושל הש"ך שהלך בעקבותיו היא, שר' יונה דן על מקרה שאין בו ספק ספיקא אלא רק ספק אחד, ואמר שאם יש ריעותא לחומרא, או שיש צד לתלות לחומרא וגם צד לתלות לקולא – תלינן לחומרא. ורק במצב שיש צד תליה רק לקולא, אזי תלינן לקולא גם כשאין ספק ספיקא.

ובעקבות דבריו כתב הב"ח על מקרה שיש בו ספק ספיקא, שהוא נשאר עם אותם עקרונות, אלא שהספק ספיקא מתיר יותר. כלומר: כשיש לנו ספק ספיקא, נתיר גם מצב בו אין צד לתלות לא לקולא ולא לחומרא. ללא ספק ספיקא אסרנו במקרה כזה, וכעת נתיר זאת מכח ספק ספיקא. אבל מקרה בו יש צד תליה לחומרא ואין שום צד לקולא – נשאר באותו דין שהיה גם בלא ספק ספיקא, שכיון שיש צד לחומרא מחמירינן, ואין הספק ספיקא יכול לבוא ולהקל במקרה שיש צד תליה רק לחומרא.

ובעצם יש כאן מעין חזקה, כשיש צד תליה לחומרא – נחשב הדבר כאילו יש חזקת איסור ולכן אוסרים גם כשיש ספק ספיקא. וכמו שביאר שם הש"ך¹⁰ שאם יש חזקה – היא פוגעת בספק אחד, וממילא נותרנו עם ספק אחד בלבד, וספק דאורייתא לחומרא. אמנם, באיסור דרבנן לפעמים יהיה הדין שונה.

לאחר שראינו את כל זה, נעיין שוב בדברי הכסף משנה. בתירוץ השני כתב, שכיון שאין צד תליה לקולא החמירו חכמים שייחשב הדבר כאילו ודאי ראתה דם מגופה. אך על פי מה שראינו בש"ך אין זה מסתדר, וכשיש ספק ספיקא יש להתיר גם כשאין שום צד של תליה וכל הצדדים שווים. על כן בהכרח שכוונת הכסף משנה היא לומר, שחכמים החמירו כאן יותר מאשר בכל מצב רגיל, יותר מכללי ספק ספיקא הרגילים, כפי שמשמע קצת בדבריו של הכסף משנה בתירוץ זה, וכן כתב במפורש בתירוץ הראשון.

בעצם יוצא שתירוץ השני של הכסף משנה דומה במעט לתירוץ הראשון וזהו כמעט אותו תירוץ, בשניהם יוצא שחכמים החליטו להחמיר בדיני כתמים מעבר

¹⁰ יורה דעה סימן קי כללי ספק ספיקא, סעיפים כז-לב.

לכללי הספקות הרגילים, אלא שהתירוץ השני מסדר זאת קצת יותר בתוך כללי ספק ספיקא.

ד. ספק ספיקא של הנודע ביהודה

לאחר שראינו את דברי הכסף משנה שדחה את הספק ספיקא בכתמים, יש לדון האם יתכן לומר בכתמים ספק ספיקא אחר, האם יש ספק ספיקא שכן ניתן לאמרו בכתמים.

הנודע ביהודה¹¹ הביא שהקשו על הכסף משנה ממשנה. שהרי כתבה המשנה¹²:

משל משלו חכמים באשה: החדר והפרוזדור והעלייה. דם החדר טמא, דם העלייה טהור, נמצא בפרוזדור ספקו טמא לפי שחזקתו מן המקור.

ומוכח ממשנה זו שהספק ספיקא של הכסף משנה אינו נכון, כיון שיש חזקה שדם הנמצא באשה הגיע מן המקור, ולא מהעלייה, ולא יתכן לומר: ספק הגיע הדם מן החדר ספק מן העלייה.

בהמשך דבריו, אכן הביא הנודע ביהודה ספק ספיקא אחר: ספק שהדם אינו ממנה כלל, וגם אם הוא כן ממנה – ספק שמא נטף ממנה להדיא מאותו מקום החוצה ולא נגע בבשרה, וכך אינה נטמאת – כיון שמגע בית הסתרים אינו מטמא. ודחה, שלא אומרים ספק ספיקא גם באופן כזה על מנת לטהר כתמים, שהרי הבגד עליו נפל הדם טמא בכל מקרה בטומאת ערב כיון שנגע בו הדם, ואפילו אם לא נגע הדם בבשרה, על כן לא מפלגינן בין הבגד לאשה ומתוך שטמא הבגד טמאה גם האשה (טומאת ערב, על פי דבריו שם שדן רק בטומאת ערב לטהרות ולא בטומאה לבעלה, עיי"ש).

ה. ספק ספיקא של התוספות

בעניין כיבוס כתמים מבגד, כתבו התוספות¹³:

ואע"פ דפעמים דדם נדה אינו עובר ע"י ז' סמנין, הכא איכא ספק ספקא מלבד טעמא דביטול, דשמא צבע הוא כיון דלא עבר, ואם תמצי לומר דדם הוא אימא מעלמא אתא, הילכך מטהרינן אפילו למפרע.

¹¹ מהדורא קמא, יורה דעה סימן נב.

¹² נדה יז:

¹³ נדה סב. ד"ה 'הטבילו'.

כלומר, תוס' אומרים שבגד שהעבירו עליו ז' סמנין ולא עבר כתם הדם שהיה עליו, לא בהכרח שכתם זה אינו דם, אלא מה שהגמרא התירה אותו זה מכח ספק ספקא – ספק שמא צבע הוא, ואם הוא דם – שמא הוא דם מעלמא ולא דם טמא מהאישה. וספק ספיקא כזה אי אפשר לומר בכל בגד שיש עליו כתם, אלא רק לאחר שהעבירו על הבגד את שבעת הסמנין. אלא ש:

מטעם ספק ספיקא לחוד לא הוה מטהרינן ליה אי לאו טעמא דביטול, משום דרגילות לבוא דם מגופה, כדאמרינן בפרק קמא: בציפור לא נתעסקה, בשוק של טבחים לא עברה, האי דם מהיכא אתא.

כלומר: אומר התוס', שאין להתיר את הבגד שעליו הכתם רק מכוח הספק ספיקא, כיון שבעצם אין כאן ממש ספק ספיקא, שהרי יש רגילות שמגיע הדם מגוף האשה ולכן אי אפשר לומר ספק הגיע הדם מעלמא. אבל בצירוף הטעם שהמעביר על הבגד ז' סמנין מתכוון לבטלו, ניתן לטהר את הבגד ע"י ספק ספיקא.

אם כן ראינו פה ספק ספיקא נוסף שאפשר לומר על מנת לטהר דם נידה, אך אינו נכון בכל מקרה. מכל מקום, ראינו שהתוס' בעצם דוחה גם הוא את הספק ספיקא שאמר הכסף משנה, כעין הדחיה שהביא הנודע ביהודה בשם אחרונים, שאין ספק ספיקא בדם נידה כיון שרגילות לבוא דם מגופה.

ו. שם אחד – קושיא על הכסף משנה

במסכת כתובות¹⁴ דנה הגמרא על כלה שלאחר ביאה ראשונה טוען הבעל שלא מצא לה בתולים, ונאסרה עליו, באיזה מקרה תאסר עליו ולא יהיה ספק ספיקא להתירה לו. וכתבה הגמרא, שתאסר במקרה שבו קטנה התקדשה פחותה מבת שלוש שנים ויום אחד, שבתוליה חוזרים, ונישאה לאחר שכבר הגיעה לנערות, וטוען הבעל שלא מצא לה בתולים. ובמקרה זו אין ספק ספיקא להתירה לו.

והקשו בתוס'¹⁵, שלכאורה גם בזה אפשר להתירה לבעלה מכח ספק ספיקא – ספק נאנסה ומותרת עליו, וגם אם זינתה מרצון ולא נאנסה – ספק זינתה בעודה קטנה, ופיתוי קטנה אונס הוא, ומותרת לבעלה כנאנסת. ותירצו התוספות ד'שם אונס חד הוא'.

על פי דברי התוספות למד הש"ך¹⁶ עקרון לדיני ספק ספיקא, שבמקרה בו שני הצדדים להתיר, בשני הספקות, הם מאותו שם דהיינו שהם מתירים על פי אותו

¹⁴ ט.

¹⁵ ד"ה 'זאי בעית אימא'.

¹⁶ יורה דעה סימן קי, כללי ספק ספיקא סעיף יא.

עיקרון – זהו בעצם דבר אחד ואין זה ספק ספקא. וכמו שאמרו התוס' שכיון ששני הצדדים להתיר הם מצד אונס, שמא נאנסה ושמא זינתה אך היה זה בעודה קטנה ופיתוי קטנה אונס הוא, על כן אין זה ספק ספיקא, אלא בעצם הכל נחשב כספק אחד – האם זינתה או נאנסה.

על פי דברים אלו, לכאורה יש להקשות קושיא נוספת על הספק ספיקא שרצה לומר כאן הכסף משנה. שהרי גם בספק ספיקא של הכסף משנה שני ההתרים הם בעצם אותו ספק ומאותו שם – שמא הגיע הדם שלא מגופה, או שמא הגיע הדם שלא מן המקור אלא מן העליה. לכאורה אלו שני ספקות משם אחד, שהרי שניהם אומרים שהדם אינו מן המקור, ומה לי אם הגיע שלא מגופה או הגיע מהחדר, הכל אותו ענין לומר שהדם אינו מהמקור אלא ממקום אחר.

ז. שם אחד – שיטת התפארת ישראל

בספר תפארת ישראל¹⁷ הקשה על הכסף משנה כפי שהקשנו, מדין ספק ספקא בשם אחד. ליתר ביאור, הוסיף התפארת ישראל, שספק ספיקא שאינו משם אחד היה יכול להיות פה אם היינו אומרים ספק ספיקא אחר – כגון ספק אם הגיע הדם מן הצדדים ספק מן המקור, וגם אם הגיע מן המקור – ספק אם זה דם נידה או שיש פצע במקור. כאן הוי ספק ספיקא טוב כיון שכל ספק מתיר מצד אחר – הראשון מתיר מצד שאין הדם מהמקור, והשני מצד שגם במקור יתכן דם טהור. אך הספק ספיקא שאמר הכסף משנה כולו משם אחד – שמא הדם אינו מן המקור, ולכן אינו טוב.

את הספק ספיקא הזה אותו כן מחשיב התפארת ישראל לספק ספיקא טוב, הוא מביא מדברי הרמ"א¹⁸:

אם יש מכה באותו מקום, תולין בדם מכתה. ואם דם מכתה משונה מדם ראייתה, אינה תולה בדם מכתה. הגה: וכל זה באשה שיש לה וסת קבוע, ואז יכולים לתלות שלא בשעת וסתה במכתה, אע"פ שאינה יודעת בודאי שמכתה הוציאה דם. וכן אם אין לה וסת קבוע, והוא ספק אם הדם בא מן המקור או מן הצדדין, תלינן במכה מכח ספק ספיקא, ספק מן הצדדין או מן המקור, ואת"ל מן המקור, שמא הוא מן המכה.

זו שיטת התפארת ישראל בעניין ספק ספיקא משם אחד.

¹⁷ יורה דעה סימן קצ"ב.

¹⁸ יורה דעה סימן קפז סעיף ה.

ח. שם אחד – שיטת החכמת בצלאל

אמנם, בספר חכמת בצלאל¹⁹ תירץ את קושייתו של התפארת ישראל על הכסף משנה. וכתב, שסתם דם הבא מעלמא – נחשב למשקה המכשיר אוכל לקבל טומאה. אך דם הבא מן האשה ואינו מן המקור, אלא הגיע מהעליה וכדומה, מוכח בדברי התוספות²⁰ שאינו מכשיר לקבל טומאה. ולכן יש הבדל בין שני הספקות שאמר הכסף משנה – שמא הגיע הדם מעלמא ולא מגופה ושמא הגיע מגופה אך מן העליה הגיע ולא מן המקור. וזה מכיון שע"פ הספק הראשון זהו דם הראוי לפחות להכשיר אוכלים לקבל טומאה, אך לפי הספק השני הדם הזה אינו ראוי אפילו להכשיר קבלת טומאה. וא"כ אי אפשר לומר ששני הספקות הם משם אחד, שהרי כל ספק תולה את הקולא בסוג דם אחר, השונה מהותית מהדם עליו דובר בספק השני.

דבריו של החכמת בצלאל מסתדרים על פי דבריו של הש"ך בכללי ספק ספיקא²¹ במסקנתו, שכתב שאם שני הספקות משם אחד, אך אחד מהם מוסיף על דברי השני, כגון שאוסר במקרים נוספים וכדומה – אין זה שם אחד, והרי הוא ספק ספיקא טוב וראוי.

וזו גם כוונת החכמת בצלאל כאן – אמנם שני הספיקות של הכסף משנה אומרים שהדם אינו מן המקור, אך כיון שאחד מוסיף לאסור יותר מהשני, שהרי אם הדם מהעליה אינו טמא כלל וגם אינו נחשב משקה להכשיר אוכל לקבל טומאה, אך אם הוא מעלמא הרי הוא ככל דם שנחשב למשקה ומכשיר, מכיון שכך אין זה שם אחד והוה ליה ספק ספיקא מעלי.

על פי דבריו אלו של החכמת בצלאל, נוכל לתרץ ספק ספיקא נוסף בהלכות נידה. במשנה בנידה²²:

איש ואשה שעשו צרכיהן לתוך הספל ונמצא דם על המים – רבי יוסי מטהר ורבי שמעון מטמא, שאין דרך האיש להוציא דם אלא שחזקת דמים מן האשה.

ובגמרא שם הובא, שר' יוסי מטהר בזה משום דהוי ספק ספיקא.

¹⁹ לנדה נז, ד"ה 'מתניתין הרואה כתם'.

²⁰ נדה יט: ד"ה 'כתיב הכא' ויז: ד"ה 'ודם העליה'.

²¹ סעיף יב.

²² נט:

וביאר רש"י²³:

הכא איכא ספק ספקא להקל – דלמא מאיש אתי, ואפילו אם תמצי לומר דמינה אתא, דלמא לא הדור מי רגלים למקור וממקום מכה בא.

הש"ך הביא את הספק ספיקא הזה בכלליו²⁴, והחשיבו לספק ספיקא טוב.

אך לכאורה יש להקשות על הגמרא ועל הש"ך: מדוע הוי ספק ספיקא במקרה זה, והרי שני הספקות הם משם אחד, שהרי שני הספקות כאן הם – ספק מהאיש, ואת"ל מהאשה בא הדם, שמא ממכה הוא בא ולא מן המקור. והרי כמו שעל הספק ספיקא של הכסף משנה הקשו שהספקות משם אחד, כן הוא גם כאן – דם מהאיש או דם מהאשה ממכה, שניהם נחשבים לדם בעלמא, דם שאינו בא מן המקור, ואין הבדל ביניהם ואין אלו שני ספקות.

אך על פי דברי החכמת בצלאל, נוכל לתרץ גם כאן שיש הבדל בין הספקות. שהרי דם איש הוא דם רגיל הנחשב למשקה ומכשיר זרעים לקבל טומאה, אך דם אשה – נוכל להעמיד שמדובר בדם שהגיע ממכה פנימית שלה ולא ממכה חיצונית ברגל וכדומה, ואזי דם זה אינו מקבל טומאה ולכן הוא שונה מהותית דם האיש.

ט. שם אחד – שיטת הערוך לנר

לעיל ראינו את הספק ספיקא שאמר התוספות לעניין בגד שכובס:

הכא איכא ספק ספקא מלבד טעמא דביטול, דשמא צבע הוא כיון דלא עבר, ואם תמצוי לומר דדם הוא אימא מעלמא אתא.

על התוס' הזה הקשה הערוך לנר²⁵ כיצד יש כאן ספק ספיקא, והרי שני הספקות כאן הם משם אחד. שהרי שני הצדדים להתיר בספקות אלו אומרים שכתם זה אינו דם נידה, ומה לי אם צבע הוא או דם שהגיע מעלמא ולא מגופה של האשה. שני דברים אלו הם שם אחד שאין זה דם מן המקור.

הערוך לנר לא תירץ קושיא זו, ואדרבה, מכח קושייתו רצה להסיק שלדעת התוס' יש ספק ספיקא גם במקרים ששני הספקות משם אחד. ומכיון שכך, רצה לתרץ קושיא של הש"ך על הרמ"א בדיני רואה מחמת תשמיש.

²³ ד"ה 'איש ואשה'.

²⁴ סעיף ד.

²⁵ נדה סב. ד"ה 'בא"ד הכא איכא'.

ראינו כבר את הרמ"א, שכתב:

וכן אם אין לה וסת קבוע, והוא ספק אם הדם בא מן המקור או מן הצדדין, תלינן במכה מכח ספק ספיקא. ספק מן הצדדין או מן המקור, ואת"ל מן המקור, שמא הוא מן המכה.

הש"ך הקשה עליו²⁶:

ותו קשיא לי על הרב דמאי ספק ספיקא הוא זה, הא איכא למימר מיד דלמא דם נדה כהאי גוונא לא מיקרי ספק ספיקא כלל, וכמו שכתבתי בדיני ספק ספיקא בדין י"א וי"ג עיין שם.

הש"ך מקשה על הרמ"א מכח שני סעיפים בכללי ספק ספיקא שלו – י"א וי"ג. בסעיף י"ג עסק שם הש"ך בספק ספיקא המתהפך, וא"כ מתכוון כאן להקשות שאין זה ספק ספיקא המתהפך, ולכן אינו ספק ספיקא. ובסעיף י"א עסק שם הש"ך בספק ספיקא שבו שני הספקות משם אחד, ואם כן כוונתו להקשות כאן על הרמ"א, שבספק הספיקא שכתב שני הספקות הם משם אחד – בין אם הדם הגיע מן הצדדים ובין אם הגיע ממכה שיש במקור, שני הספקות האלו אומרים דבר אחד – הדם אינו דם נידה טמא, אלא הוא דם טהור, ועל כן אין זה ספק ספיקא. כך הבין הערוך לנר את קושייתו של הש"ך על הרמ"א.

והערוך לנר, ע"פ הבנתו שלדעת התוס' יש ספק ספיקא גם כששני הספקות הם משם אחד, רצה לתרץ שגם הרמ"א סובר כתוס' הזה, ועל כן אמר שיש ספק ספיקא גם כששני הספקות משם אחד. ושניהם, התוס' והרמ"א, חולקים על הש"ך בעניין זה של ספק ספיקא בשם אחד.

לעיל ראינו שהתוספות בכתובות הוא זה שחידש את העיקרון שלא אומרים ספק ספיקא בשם אחד. ואמנם, אין קושיא מכך שתוס' זה סותר את התוס' בנידה האומר ספק ספיקא בשם אחד לפי הסבר הערוך לנר, כיון שקי"ל שאין להקשות על תוס' ממסכת למסכת, שהרי בכל מסכת כתבו את התוס' בעלי תוס' שונים. ומ"מ, התוס' בכתובות לפחות נותן לנו מקור לדברי הש"ך שאין ספק ספיקא בשם אחד, על מנת שלא יקשה עליו מהתוס' בנידה. ואכן, הש"ך התבסס בדבריו על התוס' בכתובות.

²⁶ יורה דעה סימן קפז, סקכ"ב.

י. תירוץ קושיית הערוך לנר

על פי דבריו של החכמת בצלאל שראינו לעיל, נראה שאפשר לתרץ את קושיית הערוך לנר על תוס'. שהרי אם נאמר שכתם זה שנמצא על הבגד הוא צבע – הרי אינו נחשב למשקה ואינו מכשיר לקבל טומאה. אך אם הוא דם שהגיע מעלמא, בין שלא מן האשה ובין אם הגיע מגופה של האשה אך שלא מהעליה – הרי הוא משקה ומכשיר לקבל טומאה. ואם כן אין זה ספק ספיקא משם אחד, שהרי ספק אחד מוסיף יותר, שגורם גם להכשיר לקבלת טומאה. ואין לומר שהספק ספיקא הוא דוקא אם הגיע הדם מן העליה או שהוא צבע, ששניהם אינם מכשירים לקבל טומאה, דמנין לנו לתלות דוקא בעליה ולא במקום אחר בגוף האשה או בדם הבא מעלמא, שאלו כן מכשירים לקבל טומאה.

אמנם, את קושיית הש"ך על הרמ"א לא נוכל לתרץ באופן זה, שהרי הרמ"א אמר ספק ספיקא – ספק מן הצדדים, ואם תימצי לומר מן המקור שמא מן המכה. וכאן יתכן לומר שגם דם הבא מן המכה שבמקור וגם דם הבא מן הצדדים מכשירים לקבל טומאה, שהרי רק לגבי דם העליה הוכיח החכמת בצלאל מן התוס' שדינו שונה מכל דם ואינו מכשיר לקבל טומאה.

אבל בעצם, עניין זה תלוי בשאלה מהי העליה ומהם הצדדים, ויתכן שזה היינו הך, וא"כ כן ניתן לתרץ את דברי הרמ"א באופן כזה כמו את דברי התוס'²⁷.

יא. שם אחד – שיטת הרמב"ם

למדנו לעיל, שהתוס' הוכיחו שאין ספק ספיקא כששני הספקות משם אחד, מכח קושייתם על הסוגיא בכתובות מדוע לא נאמר ספק ספיקא גם במקרה שהתקדשה פחותה מבת ג' – ספק באונס, ואת"ל ברצון – שמא זינתה בעודה קטנה, ופיתוי קטנה אונס הוא.

הרמב"ם כתב²⁸:

הבא על הקטנה אשת הגדול, אם קידשה אביה הרי זה בחנק והיא פטורה מכלום ונאסרה על בעלה כמו שביארנו בהלכות סוטה. ואם היא בת מיאון מכין אותנו מכת מרדות והיא מותרת לבעלה, ואפילו היה כהן.

²⁷ עיין באנציקלופדיה הלכתית רפואית, חלק ז עמ' 136-139 בעניין הגדרת המושגים האנטומיים המופיעים בגמרא.

²⁸ הלכות איסורי ביאה פרק ג הלכה ב.

והקשה שם הראב"ד:

אמר אברהם: לא ידעתי למה נאסרת על בעלה ישראל, שהרי אמרו פיתוי קטנה אונס הוא.

כלומר, לדעת הרמב"ם גם קטנה שזינתה תחת בעלה אסורה לו, כדין כל מזנה. אך לראב"ד אינה נאסרת לו, כיון שפיתוי קטנה אונס הוא. אם כן, משמע שלרמב"ם פיתוי קטנה אינו אונס.

כן הסיק המגיד משנה מדברי הרמב"ם, וכתב עליו:

ולא מצאתי מקום לרבינו על מה יסמוך בזה, אלא מאותה שאמרו פרק קמא דכתובות: אמר רבי אלעזר האומר פתח פתוח מצאתי נאמן לאוסרה עליו. והקשו ואמאי ספק ספיקא, הוא ספק תחתיו זנתה ספק אין תחתיו זנתה ואת"ל תחתיו ספק באונס ספק ברצון. ותירצו לא צריכא באשת כהן, ואיבעית אימא באשת ישראל כגון דקביל בה אביה קידושין פחותה מבת שלש שנים ויום אחד. וסובר רבינו שהוא אפילו עדיין היא קטנה, ואפילו את"ל דגדולה היא, השתא אכתי איכא למשמע מינה דאם איתא דקטנה שזינתה ברצון אינה נאסרת על בעלה, אפילו קיבל בה אביה קידושין פחותה מבת שלש שנים ויום אחד אכתי תרתי ספיקי נינהו, ספק זינתה קטנה ספק גדולה ואת"ל גדולה ספק באונס ספק ברצון. אלא לאו, ש"מ שאפילו קטנה שזינתה ברצון נאסרת על בעלה, ומשי"ה ליכא אלא חדא ספיקא. ... ומעתה צריכין אנו ראייה גמורה לדברי רבינו ובקשתיה ולא מצאתיה.

בעצם הרמב"ם הקשה על הגמרא את קושיית התוס' – שלכאורה גם בקטנה שנתקדשה פחותה מבת ג' שנים יש ספק ספיקא להתירה לבעלה. אך בניגוד לתוס', ענה הרמב"ם תשובה אחרת לשאלה זו – מוכח מכאן שפיתוי קטנה אינו אונס, אלא קטנה שנתפתה דינה כגדולה בזה שנאסרת על בעלה משום שזינתה תחתיו.

מדברי הרמב"ם האלו, הסיק תורת השלמים²⁹ שלרמב"ם יש ספק ספיקא גם אם שני הספקות משם אחד, שהרי הרמב"ם לא תירץ את הקושיא על הגמ' כמו שתירצו התוס' שאין זה ספק ספיקא. וסיים תורת השלמים:

הרמב"ם שפסק שפיתוי קטנה לאו אונס הוא ונאסרת על בעלה, למד דבר זה מסוגיא זו... א"כ מדבריו מבואר שחולק על התוס' והמפרשים בזה, וסובר דכהאי גוונא מקרי ספק ספיקא. מ"מ יפה עשה הש"ך

²⁹ בדבריו על קיצור כללי ספק ספיקא של הש"ך, יורה דעה סימן קי, סקכ"ב.

שפסק כדעת התוספות בזה, כי הרמב"ם יחיד הוא בדבר זה והוא נגד הש"ס והירושלמי וכל הפוסקים דפסקו דקטנה אין לה רצון.

על פי דברי תורת השלמים, נראה שניתן לחזור ולתרץ את דברי הכסף משנה. שהרי הקשו על הכסף משנה שכתב שיש ספק ספיקא בכתמים, שאין זה ספק ספיקא משם אחד. אך כעת התחדש לנו שלדעת הרמב"ם יש ספק ספיקא גם אם שני הספקות משם אחד, ועל כן יתכן לומר שהכסף משנה הקשה דוקא על דברי הרמב"ם מדוע אין כאן ספק ספיקא, וזה לשיטתו של הרמב"ם שיש ספק ספיקא גם בשם אחד. וזה בעצם כדבריו של הערוך לנר, שכתב שיש ספק ספיקא גם בשם אחד. לסיום עניין זה נציין, שהכסף משנה בפסקיו, דהיינו בשו"ע, הביא את שתי הדעות בעניין זה³⁰:

קטנה שהשיאה אביה וזינתה לרצונה, יש מי שאומר שאסורה לבעלה. לפיכך מקנאין לה, כדי להפסידה כתובתה. ויש מי שאומר שאינו נאסרת על בעלה, אלא אם כן הוא כהן.

יב. מחלוקת בהגדרת שם אחד

קושייתו של הש"ך על הרמ"א בעצם דחתה את דברי התפארת ישראל דלעיל. שהרי התפארת ישראל כתב שהספק ספיקא של הכסף משנה הוא משם אחד, ושהספק ספיקא של הרמ"א הוא טוב ואינו משם אחד. והש"ך הקשה שגם הרמ"א עסק בספק ספיקא שהוא משם אחד.

אמנם, יתכן לתרץ את דברי התפארת ישראל ולהגיע להגדרה חדשה בעניין שם אחד.

נראה לומר, שסברתו של התפארת ישראל סברה נכונה היא. כשהספק ספיקא הוא: ספק שלא מגופה, ואת"ל מגופה שמא מן העליה, כדברי הכסף משנה – אכן הכל משם אחד, דבין שלא מגופה ובין מן העליה, הדם אינו מן המקור ואינו דם טמא. אבל, בדברי הרמ"א: ספק מן הצדדים, ואת"ל מן המקור שמא מהמכה – זהו כן ספק ספיקא טוב. שהרי כאן, ספק אחד אומר שהדם אינו מן המקור כלל, וספק אחד מוצא היתר גם בתוך המקור עצמו שזהו מקום שדמיו טמאים בדרך כלל, ואין זה כספק המוצא היתר מחוץ למקור. ועל כן הוי ספק ספיקא טוב, משני שמות.

אמנם, הש"ך ודאי חלק עליו, וסבר שבמקרה שהביא הרמ"א זהו ספק ספיקא משם אחד. וא"כ מצינו שיש מחלוקת בין האחרונים בהגדרת ספק ספיקא משם אחד,

³⁰ אבן העזר סימן קעח סעיף ג.

ובדין למעשה – איזה סוג של ספק ספיקא משם אחד ניתן לומר, ואיזה ספק ספיקא משם אחד אינו טוב.

יג. סיכום

למעשה, עלה בידינו שיש מחלוקת משולשת בעניין ספק ספיקא בשם אחד:

- לש"ך אין ספק ספיקא בכל מקרה שבו שני הספקות הם משם אחד. וכן דעת החכמת בצלאל.
- לרמ"א לפי הסבר התפארת ישראל, יש ספק ספיקא בשם אחד שבו ספק אחד בא ממקום אחר.
- לתוס' לדעת הערוך לנר תמיד יש ספק ספיקא בשם אחד. והחכמת בצלאל חלק עליו בהסבר דעת תוס', אמנם לשיטתו יתכן שלרמ"א תמיד יש ספק ספיקא בשם אחד. גם לרמב"ם תמיד יש ספק ספיקא בשם אחד.

מחלוקת זו משפיעה על ההסברים השונים לדברי הכסף משנה, כיצד יתכן שהיתה לו הווא אמינא לומר ספק ספיקא משם אחד:

- לערוך לנר יש לכסף משנה ספק ספיקא בשם אחד. וכן דעת הרמב"ם עליה דיבר הכסף משנה.
- לחכמת בצלאל יש כאן שני שמות, כיון שספק אחד מוסיף דין שהדם מכשיר לקבל טומאה.
- התפארת ישראל נשאר בקושיא על הכסף משנה, כיון שלשיטתו בכל מקרה זהו ספק ספיקא משם אחד, שאינו ספק ספיקא טוב.